

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan..-June 2019, PP 107-114

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2019ء، مسلسل شمارہ 7

☆ عبدالرؤف

پنجابی تے ہند آریائی زبانوں دی ترقی راہیں قومی یکجہتی دا حصول

Abstract

According to one study, the total number of living or spoken languages in the world today is 6809 and some of the languages seem to be in danger of their existence. All the Indo-Aryan languages and Punjabi have their own importance. There are some universities of Pakistan which feel the importance of Pakistani languages and they start the different departments of Pakistani Languages. Not only are the programs being offered at different levels of Pakistani languages, but the papers are being offered in mostly Indo-Aryan languages as well as PhD level thesis. Those who speak the language are proof of their language development. We feel proud of them. It is true that all the other Indo-Aryan languages, along with the

Punjabi language, are being developed and promoted in their literature. No nation can progress for a long time until the mother language does not progress. In this article, the development and progress of the Indo-Aryan languages is highlighted and it is emphasized that the national solidarity can obtain through the progress of Punjabi and Indo-Aryan languages.

پنجاب اک اجیہی دھرتی اے جیہدے اتے ون سونیاں تے وکھریاں وکھریاں قوماں تے تہذیبیاں دے پرچھاویں پیندے رہے نیں۔ لکھن پڑھن دی تقریباً پنج ہزار ورہے پرانی تاریخ وچ بے انت لپیاں ورتیاں گئیاں۔ ہر نویں قوم نے اس دھرتی اتے اپنی زبان لاگو کرن دی ہر ممکن کوشش کیتی جس پاروں پنجاب دی لکھن پڑھن دی تاریخ ٹوٹے ٹوٹے دسویں اے۔ تاریخی کھوجیاں سامنے وی ایہہ اوکڑاں سامنے آئیاں پر اوہ کنیاں کو بولیاں دی کھوج کرن تے فیر کوئی ڈھکواں سٹھ کڈھن۔ اس سارے کم دا انت ایہہ ہویا پئی پنجاب دی تاریخ دی کھوج دا ای کوٹھپ دتا گیا بس ورتیاں بندیاں ہمت کر کے پنجاب تے پنجابی دی تاریخ دے کجھ کچھ سامنے لے آندے۔ پنجابی زبان توں عام طور اتے اوہ زبان مراد لئی جاندی اے جیہڑی پنج دریاواں (ستلج، بیاس، راوی، چناب تے جہلم) وچ بولی جاندی اے پر کھلے معنیاں وچ ایہہ اوہ زبان اے جیہڑی برصغیر پاک و ہند دے کھلے ڈھلے خطے وچ قدیم دور توں بولی تے سمجھی جاندی اے۔ جیہدی حد دی توں سندھ تیکر تے پشاور توں جموں تک پھیلی ہوئی اے۔ ایہہ وی قدرتی گل کہ ایہہ زبان اپنے مختلف علاقائی لہجیاں دے نال اس خطے وچ رچ بس گئی اے پر اچ وی وسیع و عریض خطے وچ بولی، سمجھی تے لکھی جا رہی اے تے اپنے مجموعی تاثر نال اک ای شخص دی حامل مکمل زبان اے۔ بلکہ ہن تے انگلینڈ، امریکا، جرمنی، کینیڈا، آسٹریلیا، افریقا تے عرب ممالک وچ وی بولی جا رہی اے۔ پنج دریاواں دی ایہہ دھرتی وکھرے وکھرے سے وکھرے وکھرے ناواں نال مشہور رہی اے۔ کدی اس نوں ہپت ہندو، سپت سندھو، واہیک دیش تے کدی پنج ند تے فیر پنجاب آکھیا گیا۔ محمد آصف خان لکھدے نیں:

”سپت سندھو دے معنی ہن: ست دریاواں دی دھرتی۔ ایہہ اوہ ناں اے جو

دنیا دی سبھ توں پرانی مقدس کتاب رگ وید وچ ساڈی دھرتی لئی ورتیا گیا
ہے۔“ (1)

اس دھرتی دے ناں پنجاب بارے مختلف کھوجیاں دیاں وکھریاں وکھریاں گلاں نیں۔ کسے لکھیا کہ ایہہ ایرانیوں
اپنے پنجاب دے ناں اتے ایہہ ناں رکھیا۔ کسے کہیا کہ ایہہ ناں مغل بادشاہ اکبر دے سہم رکھیا گیا اے پر سبھ توں کھوج بھری
گل ڈاکٹر احمد حسین قلعداری نے کیتی اے۔ اوہ کہندے نیں کہ صوبہ ہندی دا نظام انگریز لے کے آئے تے پنجاب نوں
صوبہ پنجاب دا ناں اوہناں ای دتا۔ پنج دریاواں دی دھرتی دا ناں پنجاب کس رکھیا۔ ایہہ دے بارے حافظ محمود شیرانی
لکھدے نیں پئی:

”ایرانیوں نے اپنے وطن کے پانچ دریاؤں کی یاد میں پانچ دریاؤں کے
درمیانی علاقے کا نام پنجاب رکھ دیا تھا۔“ (2)

اجوکیاں ہند آریائی زبانوں وچ پنجابی وی اک ہند آریائی زبان ای متھی جاندی اے۔ ایہناں زبانوں بارے
وکھو وکھ نظریے پرچلت نیں۔ جیویں:

پہلا نظریہ: اس نظریے دے منن والے آکھدے نیں کہ ویدی بولی توں سنسکرت بنی اے۔ سنسکرت نوں پاننی
نے اشٹا دھیائی دے ذریعے گرامر دے اصولاں وچ جکڑ دتا۔ لکھتی سنسکرت وچ اکسارتا ہی پر بول چال دی سنسکرت
وکھردی وکھردی پراکرت بن گئی۔ ایہہ پراکرت ای اگے جا کے اپ بھرنش بن گئی۔ اس اپ بھرنش توں ای ساریاں اجوکیاں
ہند آریائی زبانوں وجود وچ آئیاں۔ جیویں پنجاب وچ پنجابی، سندھ وچ سندھی تے بنگال وچ بنگالی وغیرہ۔

دو جہ نظریہ: دو جہ دھڑے دے مطابق ہند آریائی زبانوں سدھیاں ویدی زبان دی لکھ وچوں جیمیاں نیں۔
تریجہ نظریہ: پنجابی اک غیر آریائی زبان اے۔

لکھاریاں دی وڈی تعداد پہلے نظریے دے حق وچ اے۔ اوہدی وجہ اک تے ایہہ اے کہ ایہناں زبانوں وچ
ویدی تے سنسکرت دے بہت زیادہ الفاظ نیں۔ دو جی وجہ ایہہ وے کہ جنیاں وی کتاباں پرانے پنڈتاں لکھیاں نیں۔ اوہناں
چوکیاں پنڈتاں اس نظریے نوں دہرایا اے۔ اک وجہ ایہہ وی اے کہ یورپی لکھاریاں نوں وی ایہہ نظریہ ای سکھاند اسی تے
ساڈے دیسی کھوجیاں نوں وی کوئی چوکی اوکڑتے پرکھ پڑچول دی نہیں کرنی پئی۔ دو جہ دھڑے دے مطابق پنجابی تے

دوجیاں زیادہ تر پاکستانی زبانوں وی ہند آریائی ای نہیں پر فرق اینا اے کہ اوہ ویدی بولی نوں ایہناں دا مڈھ مندے نیں۔ ایہہ نظریہ زیادہ پرانا وی نہیں تے پہلے نظریے دے حوالے نال لکھیاں ہوئیاں کتاباں نوں کھنگالن توں بعد جدوں نویاں سوالاں جنم لیا تے جدوں اوہناں دا کوئی گوڑ نہ لگاتے اوہناں اجوکیاں بولیاں نوں ویدی نال ای گنڈھ کے اپنی جان چھڑا لئی۔ ایہہ گل وی اپنی جا پکی پیڈی اے کہ ایہناں اجوکیاں بولیاں تے سنسکرت وچ کوئی نحوی سانجھ نہیں تے فیر ایہہ کیویں منیا جاسکدا اے کہ کوئی بولی دوجی زبان وچوں نکلی اے۔ اس نظریے دے قائل لوکاں کول پنجابی واسطے ایہہ بڑی وڈی دلیل اے کہ رگ وید پنجاب وچ رچیا گیا سی۔ اس پاروں اوہناں دی جاچے پنجابی دا جنم ویدی توں ای ہوسکدا اے۔ سنسکرت توں نہیں۔ دراصل ایہہ اوہ دھڑا اے جیہڑا یورپی لکھاریاں تے پنڈتاں دی کھوج نوں جھٹلاؤن دا وی حوصلہ نہیں رکھدا تے نال ای اوہناں دیاں دلیلاں توں وی مطمئن دکھائی نہیں دیندا۔ محمد آصف خان اپنی کتاب پنجابی بولی دا پچھو کڑ وچ لکھدے نیں کہ:

”میری جاچے انسان نے پنجاب دی دھرتی اتے پہلی وار جدوں بولنا شروع کیتا تاں اوہ پنجابی بولی وچ ای سی۔ جیویں جیویں ویلا لنگھدا گیا، وکھ وکھ لسانی گروہاں نال تعلق رکھن والے قبیلے اتھے آوندے رہے، جہناں دی لفظی مقامی بولی نوں متاثر کردی رہی۔ منڈا، دراوڑ، آریا تے ہور کئی نسلی گروہ اتھے آئے، جہناں نے پنجابی بولی دا بھنڈا بھریا۔“ (3)

ایہہ گل حقیقی اے جے پنجابی زبان اتے اردو سمیت بہوں ساریاں زبانوں دے اثرات نیں جہناں اثر نال پنجابی زبان نے اپنا رنگ روپ سنواریا اے۔ ماں بولی دی لوڑ تے اہمیت اتے بہوں کجھ لکھیا گیا اے تے ہور بہت کجھ لکھن دی حالے لوڑ اے۔ دنیا دے سامنے ساڈیاں ساریاں پاکستانی زبانوں دا ڈھکواں مہاندرہ رکھن دی لوڑ اے۔ محمد آصف خان اپنے اک مضمون جیہڑا اوہناں مسعود کھدر پوش ٹرسٹ دے اکٹھ وچ یاراں اپریل 1998ء وچ پڑھیا سی تے اوہناں دی کتاب ”نک سک“ تے ”ہور نک سک“ وچ شامل اے۔ اوہ لکھدے نیں:

”ہندی اُگھے شاعر تے رام چتر مانس جیسے شاہکار دے لکھیارتسی داس نوں نوں کسے پچھیا، ایڈے وڈے عالم فاضل ہو کے تساں سنسکرت چھڈ کے

ہندی نوں کیوں اپنایا ہے۔ تلسی داس پرتاوا دتا سنسکرت اک اجیہا منتش پیالا
 ہے، جس وچ زہر بھریا ہویا ہے۔ میری ماں بولی ہندی اک اجیہا مٹی دا پیالا
 ہے جیہدے وچ امرت بھریا ہووے۔“ (4)

اج اسیں اپنی ماں بولی یا اپنیاں پاکستانی زبانوں دی ترقی اتے بالکل ذہن نہیں دھردے جیہدے سانوں تے
 ساڈیاں آون والیاں نسلاں نوں وی گھٹا چکانا پونا ایں۔ اسیں اپنی ماں بولی چھڈ کے دوجیاں بیرونی زبانوں اپنا رہے آں
 بلکہ میں آکھاں گے کہ اوہناں زبانوں نوں اپنا کے یاں بول کے اسیں فخر پئی کردے آں جیہڑا ساڈے واسطے بد بختی دا
 سبب بن رہیا اے جس داسانوں یاں ساڈے حکمراناں نوں محسوس نہیں ہو رہیا۔ ایہہ گل سبھ توں منکھ آلی اے کہ اسیں آپ
 ای اپنیاں زبانوں نوں بھلدے جا رہے آں تے ناں ای اوہناں دی ترقی واسطے کچھ کر رہے آں۔ ایہہ ساڈے نال ہولی
 ہولی بہوں عرصے توں ہو رہیا اے۔ لارڈ میکالے نے 1835ء دی سفارش وچ ایہو آکھیا سی کہ ایہناں کولوں ایہناں دی
 بولی کھوہ لو، ایہناں دا آپے آپ سبھ کچھ کھس جاوے گا۔ ساڈے آل دوالے دے بہت سارے ایشیائی ملک ساڈے اگے
 کچھے ای آزاد ہوئے نیں پر اوہناں اپنا ان پڑھتا کافی حد تک مکا دتا اے تے اسیں اج وی اے اس روئے وچ پئے ہوئے
 آں جے پچیاں نوں سکولے داخل کراو؟۔ کدی ایہہ کس سوچن دی کھچھل ای نہیں کہیتی جے ساڈی پڑھتا دی شرح کیوں
 نہیں ودھ رہی۔ اوہدی سبھ توں وڈی وجہ ایہہ کہ ساڈی پڑھن دی ٹورای سدھی نہیں سانوں چاہیدا اے جے اسی کاہلی نال
 اپنا نصاب اپنیاں مقامی زبانوں وچ کر کے اپنا ان پڑھتا دی مکائیے تے نال ای نویں سائنسی علوم نوں دی اپنی مادری زبان
 وچ سمجھن دا آہر کرے تے تاں جے اسیں وی دنیا نال ٹرن دے قابل ہو جائیے۔ بھارت دے اک چوٹی دے نامہ نگار جاوید
 اختر اپنی نئی کتاب "لاوا" دی تعارفی تقریب واسطے لندن تشریف لئے گئے جیہدے موقع اتے اوہناں "جیو" نال گل
 کردیاں اس تشویش دا اظہار کیتا کہ:

”تیزی سے گلوبل ویلج کی شکل اختیار کرتی ہوئی اس دنیا میں اردو اور دیگر
 روایتی زبانوں (Traditional Languages) کو شدید خطرات لاحق
 ہیں جیسا کہ معاشرے کے خوشحال طبقات تعلیم کے حصول کے اپنے بچوں کو
 انگریزی سکولوں میں بھیجتے ہیں جس سے مادری زبان سیکھنے کی حوصلہ شکنی ہوتی

ہے۔ انھوں نے کہا کہ مادری زبان کو بطور ذریعہ تعلیم اختیار نہ کرنے کے باعث

بچوں کا ناتا رفتہ رفتہ اپنی ثقافت سے ٹوٹ رہا ہے۔‘ (5)

1947ء توں آج تک جنے ایجوکیشن کمیشن یاں ایجوکیشن کمیٹیاں بنیاں نیں، اوہناں وچوں کسے وی ماں بولی دی مخالفت دی سفارش نہیں کیتی پر فیروسی ساڈے حکمراناں تے تعلیمی ماہراں سکولاں تے کالجاں وچ پاکستانی زبانوں نوں شروع نہیں ہون دتا جیہڑا بڑا ای منکھ جوگ اے۔ جدوں تک پاکستانی زبانوں دی گل حکومتی سطح اتے نہیں ہونی، اونا چر ایہہ زبانوں چنگی طرحاں ترقی دے راہ اتے نہیں ٹرسکدیاں۔ پنجابی سمیت تمام پاکستانی زبانوں دی ترقی واسطے ایہہ ضروری اے کہ ایہناں زبانوں نوں روزگار دے نال جوڑ دتا جاوے تاں بے لوکاں نوں مادری زبان نوں پڑھن دامعاشی فائدہ وی ہوئے تے اوہدے نال گل وی گوہ گوچرن اے جد ایہناں زبانوں دے نال جڑے بندے نوں جدوں اپنی پیٹ پوجا دی فکر نہیں ہونی۔ اودوں اوہ پوری تسلی نال اپنی ماں بولی دی خدمت کرے دا۔ اس واسطے ضروری اے کہ ساڈی بنیادی تعلیم اپنی مقامی زبان وچ ہونی چاہیدی اے تے نال ای اتلی سطح دی تعلیم دی نصابی زبان وی اپنی مقامی زبان ای ہونی چاہیدی اے جیہڑی ساڈی قومی زبان اردو اے اس نوں اک لازمی مضمون دے طور تے نصاب وچ شامل ہونا چاہیدا اے تاں بے پورے ملک وچ ایہہ زبان پڑھی تے سمجھی جاوے تے دو جیاں علاقیاں دیاں لوکاں واسطے گل بات کرن دا ذریعہ وی ثابت ہووے تے ایہدے نال قومی یکجہتی وی رہوے۔

جہناں ملکاں پرانمری پدھر دی تعلیم اپنی ماں بولی وچ دتی اے۔ اوہناں اپنے ملکاں وچوں ان پڑھتا پوری طرحاں ختم کردتا اے۔ جہناں وچ کجھ ملکاں دے ناں مثال دے طور ویکھے جاسکدے نیں۔ اوہناں ملکاں وچ امریکہ، برطانیہ، جاپان، کوریا، چین، روس، فرانس، جرمنی، فلپائن قابل ذکر نیں۔ ایہناں ساریاں ملکاں اپنی ماں بولی راہیں تعلیم دتی اے ایہناں ملکاں وچ پڑھتا دی شرح 100 فیصد اے جیہڑی ساڈے جیسے ملکاں واسطے شرم دی گل اے کہ ایس دنیا دی ستویں ایٹمی طاقت تے بن گئے آں پر تعلیم ساڈی داکیہ حال اے اس ول کدی گوہ نہیں کیتا۔ تعلیم نہ ہون دے پاروں ساڈے وچ قومی یکجہتی وی نہ ہون برابر اے کیوں بے سانوں صحیح معنیاں وچ ایہہ وی پتہ نہیں کہ یکجہتی دا اصل مفہوم تے کم کیہ اے۔

ایس گل توں ہٹ کے بے میری ماں بولی پنجابی اے پر سبھ پاکستانی زبانوں میریاں اپنیاں زبانوں نیں کیوں بے ایہناں زبانوں راہیں ساڈے تک پورے پاکستان دیاں رتجھاں، روایتاں تے قدراں ساڈے تک اپڑ دیاں نیں۔ ایہہ

ساریاں زبانوں ایتھوں دے لوکائی دیاں زبانوں نیں۔ اس واسطے کوئی زبان وی پرائی نہیں تے پاکستان دی ہر زبان ساڈے واسطے کسے نعمت توں گھٹ نہیں۔ ایہناں زبانوں دے ذریعے ای اسیں اک دوجے دی ثقافت تے رواج توں واقف ہو سکے آں تے ایہہ رواج تے ثقافت ای ساڈی قومی یکجہتی داسبب بن دے نیں۔ ایہہ زبانوں ساڈے واسطے ترقی دیاں وگدیاں نہراں نیں تے ایہناں نہراں وچ ای قومی یکجہتی تے ترقی دے دھارے موجود نیں تے جدوں ایہہ وکھرے وکھرے دھارے اکٹھے ہو جاون تے اوہ ترقی دا اک سمندر بن جائدا اے۔ اس لئی سانوں ایس گل دی بہوں لوڑ اے جے اسیں ایہناں ساریاں پاکستانی زبانوں واسطے اک ہو کے سوچے تے کم کریں۔

سانوں کسے وی پاکستانی زبان نال نفرت نہیں ہونی چاہیدی کیوں جے اوہ ساڈے پاکستان دی زبان اے۔ ایہہ گل وی حقیقی اے جے چوکیاں پاکستانی زبانوں آپے وچ ماواں دھیاں یاں بھیناں بھیناں لگدیاں نیں۔ ایہہ گل تے اسیں سارے مندے آں کہ ماں دھی یاں بھیناں دی آپے وچ کوئی لڑائی ہووے وی تاں وی اوہ اک دوجے داسہارا ضرور ہوندیاں تے نال ای اک دوجے دی کنڈھ کدی وی ننگی نہیں ہون دیندیاں۔ اس واسطے سانوں آپے وچ تے اپنیاں زبانوں وچ یکجہتی تے اکٹھے دی لوڑ اے تاں جے اسیں اک دوجے دیاں کمزوریاں تے کوتاہیاں نوں ختم کر سکیں۔ ایہدے نال نال اردو ساڈی قومی زبان اے تے ہن اردو اک ترقی یافتہ زبان بن گئی اے تے سانوں اوہدی ترقی واسطے وی کم کرنا چاہیدا اے تے اس توں مدد وی حاصل کرنی چاہیدی اے کیوں جے قومی یکجہتی دے حصول وچ قومی زبان دی ترقی تے مدد دوواں دی برابر لوڑ اے۔ مسعود مفتی لکھدے نیں کہ:

”میرا یقین اور ایمان ہے کہ اردو زبان کے ہزار پایے کے ہر پاؤں کو کھلی

حرکت کی آزادی دے دیں اور ملک کے ہر دیار میں اردو زبان کے مقامی

محاورے کو گلے لگالیں تو قومی اور پاکستانی زبانیں آپس میں بہترین قسم کی

دوپٹہ بدل سہیلیاں ثابت ہوں گی۔“ (6)

پنجابی سمیت سبھ ہند آریائی تے باقی پاکستانی زبانوں دی ترقی واسطے فوری طور اتے سانوں کجھ گلاں تے کماں ول دھیان کرن دی لوڑ اے۔ سبھ توں پہلاں ساریاں پاکستانی زبانوں نوں دل وچ جگہ دین دی لوڑ اے تاں جے ایہہ یقین آوے کہ ایہہ ساڈیاں اپنیاں زبانوں نیں۔ دوجا اپنے گھراں وچ اپنی مادری زبان دے بولن دی بہوں لوڑ اے،

نہیں تاں کچھ عرصے بعد اپنی ثقافت تے روایات نوں بھل جاواں گے یاں کم از کم ساڈے بالاں نوں اپنی ثقافت دا کوئی پتہ نہیں ہونا۔ ترجیحا تمام پاکستانی زبانان نوں حکومتی سرپرستی وچ لے کے آونا چاہیدا اے، جے ایہناں زبانان تے اوہناں دے بولن آ لے لوکاں دا احساس محرومی ختم ہو جاوے جیہدے نال پاکستان وچ قومی یکجہتی نوں فروغ لکھسی تے لوک آپس وچ اتفاق تے یکجہتی نال زندگی گزار سن۔ پاکستانی زبانان دی ترقی واسطے ایہہ وی بڑا ضروری اے کہ تمام سرکاری یونیورسٹیاں وچ پاکستانی زبانان دے شعبے قائم کیئے جان جیہڑے ایہناں زبانان وچ اعلیٰ سطح جیویں ایم فل تے پی ایچ ڈی دی تعلیم دین جس دے نال ایہناں زبانان دے پڑھیاں نوں روزگار وی لکھسی، ترقی وی ہوسی تے قومی یکجہتی دا حصول وی ممکن ہووے گا۔ اس حوالے نال کچھ یونیورسٹیاں جیویں نیشنل یونیورسٹی آف ماڈرن لینگویجز اسلام آباد، علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی تے قائد اعظم یونیورسٹی اسلام آباد وچ پاکستانی زبانان دے شعبے موجود نیں جیہڑے ایہناں زبانان دی ترقی تے قومی یکجہتی دا ثبوت پیش کر رہے نیں۔ اس توں علاوہ پنجابی تے باقی پاکستانی زبانان دے ادب نوں اردو وچ ترجمہ کرنا چاہیدا اے تاں جے سارے پاکستانی پورے پاکستان دی ثقافت تے اقدار توں جانو ہو سکے تے نال ای اوہ ایہہ جان سکے کہ کس طرحاں مادری زبانان دا ادب وچ حصہ اے تے ایہناں زبانان راہیں ساڈے صوفی شاعراں نے قومی یکجہتی دا چوکھا درس دتا اے۔

حوالے

- 1- محمد آصف خان، نک سک تے ہور نک سک، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، سن، ص 36
- 2- شیرانی، حافظ محمود، پنجاب میں اردو (حصہ اول)، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، 1998ء، ص 45، 46
- 3- محمد آصف خان، پنجابی بولی دا کچھو کڑ، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، ایڈیشن 2014ء، ص 44
- 4- محمد آصف خان، نک سک تے ہور نک سک، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، سن، ص 234
- 5- مرتضیٰ علی شاہ (مترجم) نبلی پیر زادہ، (مضمون) اردو اور دیگر قومی بولیاں خطرے سے دوچار ہیں، مشمولہ اخبار اردو، اسلام آباد: ادارہ فروغ قومی زبان، شمارہ نمبر 9، ستمبر 2012ء، ص 15
- 6- مسعود مفتی، قومی زبان اور پاکستانی زبانیں۔۔۔۔۔ پس منظر اور پیش منظر (مضمون)، مشمولہ اخبار اردو، اسلام آباد: ادارہ فروغ قومی زبان، شمارہ نمبر مئی جون 2017ء، ص 8